

Хранислав А. Ракић

Музејски и педагошки саветник
Лесковац

УДК 930.2:929 Стојанчевић В.

930.85(497.11 Лесковац)

АКАДЕМИК ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ, ВИШЕДЕЦЕНИЈСКИ САРАДНИК ЛЕСКОВАЧКОГ ЗБОРНИКА И НАРОДНОГ МУЗЕЈА

АПСТРАКТ: У свим радовима који су објављивани у Лесковачком зборнику академик Владимир Стојанчевић је увек у центар пажње стављао српски народ и српски простор. То се доста добро види у другим научним прилозима и књигама које је објављивао. Научни радови који су објављивани у Лесковачком зборнику веома солидно приказују положај раје у Османлијском царству и веома пластично приказује учешће српског народа против турске управе у бунама и устанцима. Приказује друштвено-политички положај српског народа са овог простора под турском управом. У неким радовима је поменуо допринос Лесковчана који су се бавили историјом српског народа у XIX веку. Из његових расправа, чланака и књига може да се реално види један свеобухватан преглед историје српског народа у Лесковачком крају у XIX веку.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Владимир Стојанчевић, народни музеј Лесковац, Лесковачки зборник, сарадник, чланци

Академик Владимир Стојанчевић рођен је 16. априла 1923. године у Скопљу. Основну школу и гимназију учио је у Велесу, а матурирао у Крагујевцу. За време окупације био је запошљен на железници у Београду. Био је учесник Сремског фронта. Студирао је историју на Филозофском факултету у Београду. Специјализовао је националну историју новог века. После дипломирања 1950. године изабран је за асистента Историјског института САНУ у коме је провео цео радни век, до пензионисања 1984. године, прошавши сва звања, од асистента до научног саветника. Докторирао је 1956. За дописног члана САНУ изабран је 1978. а редовног члана САНУ 1988. године.

Скоро цео радни век активно је истраживао српску историју, и то историју Србије и српског народа под турском и аустроугарском окупацијом 19. века, ређим залажењем у ранији период код одређених тема.

У прво време свој научни рад посвећивао је времену Милоша Обреновића и Првом српском устанку, а касније је проширио научни рад на

новоослобођене територије, међународне односе са Османским царством, Русијом и Аустроугарском. У историјском опусу покретао је питања демографије, миграција, историјске географије, аграрно-правних односа и низа недодирнутих или тек зачетих тема. Проучавао је и објављивао политичке и културне односе са суседним државама. Српску и балканску прошлост интензивно је проучавао од Велике сеобе Срба 1690. године па до завршетка Првог светског рата.

Проф. др Михаило Војводић у предговору књиге „Балканска политика Србије за ослобођење српског народа у Турској 1804-1878 године“ истиче: „Академик Владимир Стојанчевић је заслужено стекао име историчара који необично и лако и спретно тумачи појаве и збивања у дугом временском распону српске историје од краја 17. века па све до Првог светског рата. Велики број расправа, студија и монографија која је написао, а посветио их новој историји Србије, показују да је изванредно упознат са архивима и публикованим изворима и да је врстан познавалац иностране литературе.

Академик Владимир Стојанчевић је у сваком случају изузетно талентован историчар, један од најзанимљивијих представника историјске науке у претходних пола века. Образован је и проницљив, а пре свега радознао истраживач и одличан писац који сваким својим радом доноси нешто ново, било да је то тумачење, идеја, закључак, порука... Више од пола века он је, поред уобичајених основних тема српске историје проналазио и изучавао недовољно уочена, али озбиљна питања која су била значајна за боље познавање, како централних области српског етничког простора, тако и његових периферних дела.

Академик Владимир Стојанчевић историјску прошлост Срба схватио и проучавао у континуираној повезаности, али и у историјском легитимитету њеног постојања и трајања”.

Све ове констатације проф. др Михаила Војводића могу да се виде у чланцима и расправама које је објављивао академик Стојанчевић у Лесковачком зборнику. Обрађивао је и дела и биографије знаменитих људи: Вука Караџића, Стојана Новаковића и друге. Његова библиографија објављивана је више пута, а најновију је обрадио мр Станиша Војиновић, и то за период 1950–1996. године, и она је објављена у Лесковачком зборнику XXVIII, 1998. године.

У књизи из које смо поменули неке делове из увода може да се види чиме се све бавио академик Владимир Стојанчевић у свом научном, историјском опусу. Из библиографије може се сагледати сва његова активност у обликовању историјске прошлости и колико је чланака, расправа објавио у Лесковачком зборнику. Учествовао је у раду многих научних скупова у земљи и иностранству, као и скупова о конкретним проблемима (као када се доносио план издавачке делатности Народног музеја у Лесковцу,

расправљало о културној баштини југа Србије). Увек је био присутан када се расправљало о важним питањима рада Народног музеја у Лесковцу који је академику објавио више књига у оквиру своје издавачке делатности.

Академик Владимир Стојанчевић је био једноставан и захвалан саговорник. Тихе нарави и стрпљив, умео је да саслуша саговорника и да га научи и од њега сазна нешто више, па му је теренски рад давао многе могућности да сазна шта га интересује. Он је скроман, пореклом Старосрбијанац рођен у Скопљу, и красиле су га карактерне и менталне особине српског народа, како у мерилима вредности и патријархалног морала, тако и темељног васпитања у националном духу.

Академик Владимир Стојанчевић умро је у 94. години 2017. године.

По мајци је Лесковчанин, био је веома заинтересован да се историјска прошлост лесковачког краја, па и новоослобођени крајеви, што више проуче. Његово инсистирање је било да се ти крајеви са изворном грађом презентују и искаже какав је био положај раје у политичком смислу и по економском положају. Чинило му се да лесковачки крај, а самим тим и новоослобођени крајеви, нису довољно проучени и заступљени у историји српског народа. Буне, устанци и велики отпор који су давали грађани ових крајева чекају своју презентацију, јер је било много буна и страдања становништва ових крајева од Османлија и Арнаута.

Увидео је да у Народном музеју постоји расположење да се ти крајеви систематски обрађују и да се радови објављују у неком гласилу које би годишње излазио као музејско издање. На иницијативу управе Народног музеја и новопостављеног директора, а у сарадњи са академиком Владимиром Стојанчевићем, створени су услови 1960. године и при Народном музеју 1961. године појавило се гласило под називом Лесковачки зборник у коме су објављивани радови из историјске прошлости Лесковца и шире околине, а Владимир Стојанчевић је био стални сарадник од првог броја. То је омогућавао и његов положај и посао који је обављао у Историјском институту Српске академије наука и уметности, а његов посао је био научни рад на обрађивању српске прошлости. Сарадња која је постојала између Народног музеја и академика Владимира Стојанчевића огледала се у томе да је он пропагирао Лесковачки зборник и, захваљујући њему, имали смо велики број научних радника у сарадњи и објављивању многих значајних радова из историјске прошлости лесковачког краја и новоослобођених крајева.

Због значаја његових радова објављених у Лесковачком зборнику и његове искрене сарадње покушаћемо да те радове на неки начи презентујемо јавности, јер из њих може да се види колики је допринос академик Влада Стојанчевић дао у проучавању прошлости лесковачког краја и шире. Сарадник је од првог броја Лесковачког зборника и тај континуитет је

трајао до шеснаестог броја, када је прекинут, јер је тај број био тематски одређен периодом којим се Стојанчевић није бавио, али је после тога наставио сарадњу.

Први рад који је у Лесковачком зборнику објавио др Владимир Стојанчевић био је: **„Да ли је Лесковац имао кнезове бератлије и кнежевску самоуправу у периоду Првог устанка”**, у раду се говори о односу војводе Стреље и кнеза Момира. Први је именован у историјским изворима као „Војвода Лесковачки“, а други као „кнез Лесковачки“. Иако су у Србији за време Првог устанка то била велика и звучна звања, везана за одређене дужности и части, ипак су међу овом двојицом најистакнутијих Лесковчана постојале разлике у степену вршења власти, па чак и уочљиви ривалитет око личног угледа међу избеглицама из Лесковца и лесковачке нахије.

Влада је доказао да је Лесковац имао кнезове бератлије и кнежинску самоуправу, а највише се задржао на међусобним односима Стреље и Момира.

Други рад др Владимира Стојанчевића објављен у Лесковачком зборнику 1962. године био је под називом **„Први српски устанак и лесковачки крај”**. Имао је за циљ да успостави везу посебног и општег, и да развитак ослободилачке борбе народа лесковачког краја прикаже и оцени и са становишта целокупне политике првог устанка, односно са гледишта концепције руководећих устаничких старешина и устаничких политичких форума у овом крају у време десетогодишњег српско-турског ратовања.

Треба истаћи да је српски упад у Топлицу и Пусту Реку имао карактер велике диверзије: узимање zgodних позиција за бољу одбрану Београдског пашалука, психолошко–морално дезорганизовање турске позадине, активирање српског становништва на устанак и пресељавање неборачког становништва у позадину устаничке територије.

На основу оваквог развитка догађаја у области Топлице и Пусте Реке, можемо са сигурношћу претпоставити да је неко време постојала слободна територија, барем у северозападном делу Лесковачке нахије.

Успешан развој устанка у лесковачком крају трајао је око месец дана: готово цела нахија, сем вароши и неколико села према Морави, била је ослобођена. Преко Пусте реке и Топлице, лесковачки крај сједињавао се са раније ослобођеном територијом Србије, а исто тако једним делом, и преко Заплања, Нишаве и Сврљига. Лесковачки кнез Момир, видели смо, бавио се ратним потребама једно време на Сићеву, док је Стреља углавном био на терену Лесковачке нахије.

Извесно је да је у овој последњој години страдао велики број Лесковчана војника, као што је сигурно, истиче Стојанчевић, да их је било много побијено или одведено у ропство из збегова и насеља по крајевима Шумадије и најуже београдске околине.

Аутор у чланку „**Лесковац као административно подручје за последњих сто година турске власти**“, углавном је дао како је изгледало административно подручје до ослобођења од Турака 1877. године, као на пример: до аустријско-турског рата 1788/9. Лесковац је био у саставу Крушевачког санџака, после тога, све до 1833, Лесковачки пашалук је обухватао територију некадашњег Крушевачког санџака, с тим што је под собом имао Алексиначку и Ражањску нахију са Параћином. Лесковачка каза, под нишким санџаком 1860-их година улазила је у састав Дунавског вилајета, са седиштем у Рушчуку.

У раду „**О Вуковом методу научног рада**“ Стојанчевић објашњава да се он пре свега огледао у прикупљању документације за писање, у хеуристици, било да се радило о материји језика и народне књижевности, историје, етнографије, географије или чега другог. Вук је тежио да његова документациона основа, најпре, буде широко обухватна, затим да није једнострана и субјективно назначена, најзад да потиче из сигурних и поузданих извора. Најзад, у формирању Вуковог метода научног рада важно место заузимале су и његова начелна схватања „националног“ у писању историјских радова. Вук је био исто толико заслужан иницијатор колико и заслужни реализатор увођења народног језика у књижевности и науци.

У чланку „**Прилог познавању школских прилика у лесковачком крају пред ослобођење 1878. године**“, Стојанчевић користи претходна саопштења Сергија Димитријевића, Драгутина Ђорђевића, Драгољуба Трајковића, Добривоја Ранчића и других и констатује да се са њиховим налазима несумњиво стварају повољни предуслови за једну посебну студију у овом смислу. Аутор у раду истиче да је међу првима М. Ђ. Милићевић објавио постојање неколико школа, које набраја, а потом наводи Милоша Милојевића, Јована Хаџи Васиљевића и Сергија Димитријевића и износи њихове пописе школа. Потом наводи све те школе и која су села окупљала, даје припадности наставног особља, школске књиге које су слате из Србије и констатује да су све те школске прилике указивале на тежњу Лесковчана, грађана и сељака, за усвајањем тековина писмености и образовања и истиче несебичну помоћ коју је слободна Кнежевина Србија пружала још неослобођеним деловима српског народа по свим крајевима ондашњег пространог Турског царства.

У прилогу „**Из историје лесковачког краја у другој четвртини 19. века**“, истиче да се у нашој историјској науци у приличној мери запоставља проучавање прошлости југоисточних крајева Србије, посебно у 19. веку, иако је тамо поникло неколико великих народних покрета за ослобођење од турске власти. Историја крајева данашње јужне Србије, отуда, још увек чека своје приказиваче и историчаре... оне који проучавају њену политичку и културну прошлост. Но о томе говори једна појава. Поред осталог, више

од десетак објављених расправа, чланака и прилога само у пет бројева Лесковачког зборника указују на разноврсност и интересантност историјске проблематике лесковачког и врањског подручја пред крај турске власти у тим крајевима, али и на озбиљност напора и покушаја нашег народа у Јужној Србији да, у свакој повољној ситуацији, активно и свесно учествује у ослободилачким акцијама против турске управе и за уједињење са крајевима Србије који су постигли национално ослобођење у периоду између 1804. и 1833. године. У даљем тексту аутор приказује неколико момената из активности народа лесковачког краја да се ослободи турске власти 1830-их и 1840-их година.

„Место и улога Лесковчана и лесковачког краја у националној – ослободилачкој борби српског народа од Турака“ је рад у коме говори о учешћу народа лесковачког краја у догађајима Првог српског устанка и истиче неколико ранијих радова у којима је често до детаља изнет ток и интензитет кретања ослободилачког покрета. Последњи који су у то време писали о тој теми били су Сергије Димитријевић са својом студијом: „Стреља: Лесковчани у Првом српском устанку (Историја и предање)“ и сам Владимир Стојанчевић са расправом: „Први српски устанак и лесковачки крај“. Стојанчевић говори о чињеницама из тог времена, али тему проширује на ангажовање добровољаца избеглица из дела поробљене Србије и даље даје преглед њиховог учешћа у борбама против Турака. Тему проширује на Ниш, откривање завере, појаву устанка у Поморављу итд.

У раду **„Политика кнежевине Србије према лесковачком крају у време доношења Лесковачког закона од 27. зилкаде 1275 (1860)“** износи податке о положају српског народа под Турцима и 1860. годину када је, по налогу Високе порте, објављен је тзв. Лесковачки закон којим се, у 17 његових чланова, регулишу аграрно-правни односи у селима Лесковачке казе. Општи узроци доношења Лесковачког закона потицали су из несређеног аграрног питања, односно злоупотреба које су по селима вршили господари, носиоци читлуксахибијског система. Нарочито је оштрица турских представника власти била окренута пограничним крајевима према ондашњој српској граници, и то из два разлога: прво, што су ти крајеви привредно били богати и, друго, што се стално подозревало у политичке везе српског становништва Нишког санџака са властима у Кнежевини Србији. Међутим, положај раје није се изменио овим законом, њихов положај је био исти као и пре њега.

Народни покрет за ослобођење и локални устанци у Нишком санџаку за време српско-турског рата 1877/1878. године. Др Владимир Стојанчевић, виши научни сарадник Историјског института САНУ, у овом раду прати локалне устанке од Ниша па све до Врања, са леве и десне стране Јужне Мораве и шире и истиче: „У децембру 1877. године и у јануару 1878.

г. у позадини турске војске, народни покрет за ослобођење био је, негде мање негде више, организован и стајао је у директној вези са наступањем српске војске. Ради лакшег прегледа, може се топографски и локализовати на неколико реона: на села у Нишко-лесковачкој котлини са Власотинцем, на села у Лужници, Црној Трави, Знепољу и Власини са делом Грделичке клисуре, на села у Пољаници и на села у Горњој Пчињи где ће народни устанак кулминирати управо по закључењу примирја и одређивању демаркационе линије у јануару 1878. Уствари, скоро сва села на северу од Топлице и Нишаве, од Прокупља до Сићевачке клисуре, као Заплање и села на десној обали Мораве од Корвинграда до Грделице, била су у устанку. Затим, токови река: Љуборађе, Дарковачке, Власине, Јерме и Божичке, са масивом Чемерника, Варденика, Бесне Кобиле и Козјака. На левој обали Мораве, крај око Грабовнице, Вучја и Чукљеника, Бошњаце у Јабланици, Винарце, Печењевце и део Пусте Реке, нека села у доњој Топлици и српска насеља у Пољаници, а касније и у Изморнику и Моравици.

Ако се резимирају чињенице из основне линије развитка народног покрета и учешћа народа Нишког санџака у борби за ослобођење од Турака онда се може извести закључак. Ослобођење крајева данашње Јужне Србије, непосредан је резултат у првом реду другог српско – турског рата 1877/1878. и војничких победа српске војске. Наступање српске војске било је потпомогнуто, негде мање или више, локалним устанцима и оружаном борбом српских сељака – устаника у позадини српске војске. У томе је знатну улогу имао још и Добровољачки корпус под командом Ђоке Влајковића, затим самостални одред Коле Рашића који је служио као авангарда српске војске“.

У раду „Друштвени и економски положај српског становништва у лесковачкој нахији непосредно по угушењу устанка 1841. године“, аутор анализира друштвени и економски положај српског становништва у лесковачког нахији пре и после устанка 1841. и каже: „У краткотрајном устанку који је априла 1841. године захватио нишку, лесковачку и део врањске и кумановске нахије, учествовало је готово целокупно становништво, нарочито сељаци нишке и лесковачке нахије. За првих неколико дана, док је устанак био у успону, по селима су биле ликвидиране феудалне установе и представници турске власти разјурени или поубијани. Али, пошто је устанак био савладан, уз помоћ нишке градске посаде, коњице врањског паше и арбанашких добровољаца – башибозлука народ нишко – лесковачког краја био је доведен до границе истребљења и потпуне материјалне пропасти. Само 1363 фамилија са 9460 глава успело је да побегне у Србију док су бројна села, у нишкој нахији 121 а у лесковачкој 104, била спаљена и опљачкана, а осим тога, поред осталог, и неколико хиљада рогате стоке, док је број одведених у ропство Турака или затворених

у нишкој тврђави износио на стотине жена, деце, девојака, плачкања, паљевине и убистава, уз страховита физичка мучења оних који нису успели да побегну, пружали су слику страшног разарања и пустошења. Свирепости које су тада почињене над сељацима побуњених крајева, нарочито у лесковачким селима – како су их описивале савремене вести и службени документи – убрајали су се међу најстрашније грозоте које су масовно биле почињене у Турској после објављивања Гилханског хатишерифа 1839. године“. На крају аутор закључује: „...разорене производне снаге, после неуспелог устанка само су још више утицале да је српски народ нишко-лесковачког-пиротског једва могао опстати на својој земљи... Штавише, самовоља феудалних и управних представника турске власти још јаче је дошла до изражаја, а то је било довољно да се стање нашег народа под турском управом веома погорша и постане теже но што је било пре Гилханског хатишерифа 1839. и устанка 1841.“

У раду „Судбина вођа Нишко-лесковачког устанка у Србији 1841/42. године“ аутор анализира избегле вође овог устанка и њихов положај у тадашњој Србији и истиче: „Једно од питања које тражи детаљнији приказ, од значаја како за локалну историју нишко-лесковачког, прокупачког-куршумлијског, пиротског и врањског, па чак и приштинско-вучитрнског краја, тако и за националну историју српског народа, јесте избеглиштво вођа устанка 1841. у Србији и њихов рад на новим покушајима и припремама за ослобођење српског народа у пограничним крајевима Турске. Ти покушаји и те припреме вршиле су се у отежаним политичким приликама целог лета и јесени 1841. и током 1842, да би пред крај те и почетком 1843. била насилно прекинута од стране туркофилског режима Вучић – Петронијевић – кнез Александар Карађорђевић. У науци, премда је ово питање уочено и понешто претресано, још увек у целисти није расветљено.

Касније, пошто се политичко-дипломатска ситуација око уставо-бранитељског режима у Србији стабилизovala, Порта је пристала да преда за кривице главних устаничких вођа из 1841. и да им дозволи безбедан повратак у Турску, односно у њихова села у лесковачкој и нишкој нахији“. У наредном броју Лесковачког зборника аутор говори о избеглицама из дванаест нишких села у Србији 1841. У раду аутор прилаже два списка која се односе на бегунце дванаест села нишке нахије, и представљају делимични попис избеглог људства. Оба списка садрже три стотине и десет имена људи сељака пребеглих из села.

У истом Лесковачком зборнику (XIII) аутор објављује други рад под називом „Велике епидемије куге у крајевима југоисточне Србије (из историје здравствених прилика: предања и историја)“ у коме истиче: „Историја здравствене културе нашег народа у науци није посвећивана велика пажња, нарочито не за југоисточне крајеве, чему је недостатак историјских извора.

У југоисточним крајевима Србије, у старој нишкој, пиротској, лесковачкој и врањској нахији, за време Турака, највише је народне традиције о чуми забележио, почетком 20. века, знаменити српски научник, географ и антропогеограф Риста Николић, родом Врањанац. У југоисточним крајевима Србије, у старој Нишкој, Пиротској, Лесковачкој и Врањској нахији, као и у суседним крајевима у Македонији, на Косову у Бугарској у 19. веку, за време турске управе, куга се јављала више пута, а последњи пут са јаким последицама 1836, 1837. и 1938. године када је захватила, поред вароши, и велика равничарска села, па чак и нека планинска насеља и однела врло велики број људских живота. О стању и појави куге А. Петронијевић је рапортирао кнезу Милошу и по том извештају се види, крајем 1836. куге је било и у Лесковцу, Власотинцу и по неким врањским селима, затим даље у Македонији и у Бугарској, али као да, у ово време, болести није било у Нишу и у Пироту. Крајем лета и почетком јесени 1837. Ниш је био нарочито на удару јер се куга у новим таласима јављала са три правца: од Софије и Пирота, од Куманова и Лесковца и са Косова од Приштине. У Лесковачкој нахији чума је била нарочито јака у селима: Горње Стопање, Бошњаце, Ћеновац, Богојевац. Из самог Лесковца свет је бежао у села и планине... читава насеља су се повлачила испред ње. Бежало се у шуме и планине, и у села која су према веровању – заорна сребрним плугом и близанцима воловима. О томе докле се бежало док је чума играла постоје предавања код многих родова која је забележио Драгутин Ђорђевић. Да ли је у самом Лесковцу постојало посебно место где су болесници инфицирани кугом лежали до оздрављења или до смрти, неизвесно је, али топоним „Смаиагин шпитал“, индицира на неке од великих епидемија, неизвесно када и где, али није искључено да је потицао из овог времена, око 1837/_. године, када је и иначе у Лесковцу као „забит“ или „мудар“ управљао Исмаил паша, ранији управник пространог Крушевачког, односно Лесковачког пашалука. За време тих куга кнез Милош издавао је најстрожије наредбе о заштити српско-турске границе. Због куге у Нишкој и Лесковачкој нахији, чак је и пешачка гарда кнежева била послата да чува границу“.

У Лесковачком зборнику XIV др Владимир Стојанчевић је објавио два значајна рада, и то: **„Историографски и методолошки проблеми у проучавању историје балканских народа у Турској у половини XIX века“** и **„Жалбе Срба и Врањанаца против Хусеин паше 1839 – 1842.“**

У првом раду аутор истиче да је политичка карта Балканског полуострва средином XIX века пружала слику неколико типова државних организација и национално-политичких аутономија и онда говори о њима. Општа је карактеристика, истиче аутор, историјске прошлости балканских народа у првој половини XIX века се огледа у њиховом заједништву, заједништву њиховог општег друштвено-економског и политичко-правног положаја у

систему турске власти, упркос постојању све њихове посебности у ономе што је изражавало њихов регионални, етнички или касније национални карактер. Затим, говори методолошки и историографски о проблемима историје балканских народа. Потом каже: „Тако је потребно проучити последице пада финансијске моћи, финансијских извора и Османског царства на погоршање друштвено-економског положаја народних маса у Турској, а потом даје питања која треба обрађивати.

Сматра да није посебно шире анализиран политички однос Србије према Османском царству и њена настојања за активирање еманципационо-ослободилачког покрета балканских народа и активирање Источног питања, с обзиром на шире војно – стратешке, политичке и економске интересе великих сила и даје проблеме које треба проучавати. На крају истиче: „Да историја српског народа у Османском царству око половине XIX века, као и историја осталих балканских народа, није ни издалека проучена.“

У другом раду говори о односу Хусеин-паше према сељацима и занатлијама у Врању, побуни занатлија, упаду Арбанаса у Врање, поновном успостављању турске власти и укидању Врањског пашалука. Истиче: „За локалну историју Врања и прилика у некадашњем Врањском пашалуку било би од интереса ако би се детаљније истраживала сва збивања и догађаји из овог интересантног периода историје једног дела српског народа у Турској.

У XV Лесковачком зборнику др Владимир Стојанчевић је објавио рад: **„Југоисточна Србија у време ослобођења 1877/8. године“** у коме говори о односу великих сила према Србији за време Санстефанског мира и Берлинског конгреса 1878. године. У новим условима слободе и под знатно измењеним приликама у економском, друштвеном и културном погледу, после 1878. године у новоослобођеним крајевима почео се развијати нови живот ослобођен присуства турске власти. У раду прилаже седам докумената, од од којих се три односе на операције српске војске у првом делу рата, остали говоре о народним тежњама и напорима да се сачува слобода и национално политичко јединство Врањског и Пиротског округа са осталом Србијом. У њима су изнесени, као жеља народа, подаци и аргументи, који су несумњиво, с једне стране, изражавали патње српског народа под турском влашћу до ослобођења 1877/8, а са друге стране, истицали свесно и спонтано захтев да се ови крајеви припоје Србији по етничко – народносном начелу и учешћу локалних људи – добровољаца – у саставу српске ослободилачке војске. Из ових докумената се најбоље види и национално – политичка оријентација Лесковчана, Врањанаца, Пироћанаца и (у то време) Трнчана и њихови напори да ослобођење учврсте укључујући се у слободну Србију у чијим су ослободилачким антитурским покретима учествовали већ од почетка XIX века.

Др Владимир Стојанчевић, научни сарадник Историјског института САНУ, објавио је рад у 21. Лесковачком зборнику „Србија у 1877/8. године“.

Предмет овог рада се односи на завршни део овог историјског раздобља, и то само на политику и улогу Србије у догађајима и збивањима у 1877. и 1878. години.

Рад у наредном Лесковачком зборнику **„Допринос Милана Ђ. Милићевића проучавању новије историјске прошлости крајева југоисточне Србије“** говори о Милићевићу који се јавља као први историограф четири јужноморавска округа. Његова саопштења, документација и судови о новим крајевима остали су до данас један од темеља наших знања о историји, етнографији, језику и култури овога дела српског народа пре и после ослобођења од Турске власти. Културну историју Милићевић је обрадио као део народне образованости и цивилизације новоослобођених крајева 1877/8. године. Стање просвете и школства код њега је најпре описано за потребе наше науке, премда у оскудним подацима. Међутим, каснија истраживања су потврдила, већ су плодотворно утицала да се та истраживања прошире и на друге видове народне образованости итд.

У раду **„Један попис интернираца из лесковачког краја за време Првог светског рата“** аутор даје делимичан списак интернираца из нашег краја. Прилог представља неку врсту маленог и непотпуног Поменика из тих страхотних дана када су непријатељи српског народа били уверени да је Србија заувек била поробљена, и да ће њихов систем окупације и насиља избрисати имена многих Срба на чије се уништење ишло смишљено и неумољиво, од стране Аустро-Угарске.

Рад **„Подаци за опис јабланичког среза“** указује на велико интересовање за новоослобођене крајеве 1877 – 1878. године из књижевно-научних и из службених разлога. Овај рад састоји се из четири омања написа службеног карактера који су настали за потребе бољег увида у опште и посебне карактеристике појединих насеља и општина у новоформираном јабланичком срезу по успостављању српске управе у новоослобођеним крајевима. У овом опису обухваћено је више општина: врањска, лебанска, бошњачка и бојничка, и пиротски срез. У сваком случају, истиче академик Стојанчевић, Василије Трбић је био први истакнути српски борац који је, пре Косте Пећанца, био упућен са Солунског фронта са веома значајним задатком у окупирану Србију, и из ње с евриаио са обавештењима за Српску врховну команду.

Академик Владимир Стојанчевић, поред научно-историјских радова, бавио се теоретским радом. Његов рад: **„Проблеми и методологија проучавања прошлости и крајева југоисточне Србије“** о томе речито говори. Он је у том раду констатовао да се проучавање прошлости крајева југоисточне Србије обавља већ неколико деценија са запаженим и добрим успехом у организацији значајних музеја у Лесковцу, Нишу, Пироту, Врању и Прокупљу. Резултати њихове делатности најчешће су објављивани

у музејским годишњацима и посебним издањима. Број ових издања је импозантан, а оно што је одмах падало у очи јесте богатство тема и број сарадника, као и посебно откриће многих нових истраживачких налаза којима се познавање прошлости југа Србије знатно унапредило.

У циљу једног вишег планског и методолошки боље усмераваног истраживања, Српска академија наука и уметности и Универзитет у Нишу основали су, средином 1991. године, Центар за научна истраживања, са седиштем у Нишу. За рад те научне установе предложено је десет потпројеката и аутор чланка даје њихове наслове, али се они делимично остварују.

„Један географски опис лесковачког краја из 1871. године“ у коме аутор истиче да се све до појаве два квалитетна дела о Балканском полуострву, Буеовог о Европској Турској и Хановог о Путовању од Београда до Солуна, веома мало знало о општим карактеристикама лесковачког краја. Заслуга је ове двојице писаца – научника што су изнели обиље података о географији, топографији, хидрографији, култури, демографији, статистици, црквеној историји, административним и политичким приликама о читавим областима ондашњег Османског царства, па и крајевима данашње јужне Србије. Аутор истиче да, захваљујући Буеу и Хану и лесковачки крај је постао занимљив као предмет за даља научна истраживања, али истиче да ће у овом погледу и српска наука дати свој пуни и аутентични прилог познавању лесковачког краја тек са појавом волуминозне Милићевићеве књиге О новим крајевима, 1884. у томе додаје и дело Српске врховне команде и познати путопис Мите Ракића.

„Друштвене и политичке карактеристике народних покрета у лесковачком крају у XIX веку до 1877.“ Крај 18. века у историји Османског царства означавао је период дубоке кризе која је обухватила државне установе, друштвене односе, економију земље, јавну сигурност. Под турском влашћу, задуго, није се много разликовао положај варошана Лесковчана од сељака лесковачког подручја, лесковачке нахије, лесковачке казе. И једни и други припадали су категорији неверника, раји. Тежак положај нашег народа под турском влашћу при крају 1830-их као да је био најтежи баш у пограничним крајевима Турске према Србији. Два нова момента имала су у томе своју тежину: мухацири који су после истеривања из Србије прешли у нишку, пиротску, прокупачку и лесковачку казу и укидање спахијског система 1939. године. Мухацири су насиљем и отмицом стицали своја богатства, па се због тога Лесковчани обраћају малом кнезу Михаилу за помоћ. Због тог тешког положаја избио је велики народни устанак који је обухватио целу данашњу југоисточну Србију. Терор у побуњеним крајевима био је изузетно окрутан. За кратко време убијенасу 42 сељака из 23 села, а жалбе нису довеле до резултата. Становништво лесковачког подручја

српски народ био је одлучно заинтересован за своје ослобођење, и он је то покушавао у низу покрета, буна, устанака, па чак и ратовања са Турцима.

„Јужно Поморавље у историји српског народа у 19. веку (1878).“ Сагледавање проблема историје Јужног Поморавља и судове о људима и становништву овога подручја аутор је детаљније изнео у својој књизи „Лесковац и Лесковачка нахија у 19. веку, 1804 – 1878.“ Томе за ову прилику додајем и ово: историјска прошлост Јужног Поморавља у 19. веку, пребогат је збивањима и догађајима чији је историјски значај превазилазио локалне оквире и који су се уклапали, стога, у ширу проблематику и развојне процесе националне историје српског народа уопште.

„Први српски устанак 1804-1813.“ Српски устанак широко је одјекнуо и изван ослобођеног дела Србије. Устанак Срба, природно, јако је узнемирио султана и Турке уопште. У пролеће 1807. године велика офанзива Срба у дубину Турске доводи до новог вала устанка у лесковачкој нахији, када више стотина добровољаца емиграната под Стрељом Петровићем продире преко Запања и Власотинца дубоко у Грделичку клисуру, чак до Масурице. Сам Лесковац је тада опкољен, а Турци сатерани у утврђени Хисар и његово муслиманско подграђе. Али, изненадни продор врањских Турака и пораз Стрељин на Дебарском хану прекинули су даљи развој устанка и онемогућили ликвидацију турске власти.

У завршним борбама великог националноослободилачког рата са Турцима Лесковчани дају запажени прилог у борбеним јединицама устаничке Србије.

„Србија у 1877. и 1878. години.“ У историји српског народа 1878. година означавала је једну од најважнијих година готово целокупне прошлости XIX века. Те године завршио се Други српско-турски рат и ослобођење југоисточне Србије. Кнежевина је призната за независну државну, Босну и Херцеговину је окупирала Аустро-Угарска, а већи део историјске Старе Србије остао је и даље под турском влашћу, истиче аутор др Владимир Стојанчевић, научни саветник Историјског института САНУ.

„Жалба Лесковчана Томи Вучићу Перишићу из 1847. године“. Откако је 1841. године био угушен велики народни устанак у лесковачко-нишком крају и суседним нахијама Старе Србије, правни и економски положај српског народа под турском влашћу није се могао никако стабилизovati. Велика државина, истиче аутор, друштвена и економска криза која је обухватала Османско царство после Гилханског хатишерифа 1839. само је продубљивала несређене односе између његових и хришћанских поданика и турске власти. Због тога је 10. марта 1847. године упућена жалба Томи Вучићу Перишићу који је у то време имао велику и готово неограничену власт у Србији и био упознат са читавим комплексом положаја српског становништва у лесковачко-нишком крају под турском влашћу. Документ,

како истиче аутор, представља важан историјски извор не само за познавање прилика и народног живота становништва у лесковачкој нахији тога времена већ и за везе Лесковчана са српским властима у Кнежевини Србији, односно посебно и за националну и друштвену историју једног дела Старе Србије.

„Лесковачки крај у проблематици спољне и националне политике Кнежевине Србије у 19. веку.“ У закључку аутор каже: „За националну политику Кнежевине Србије у 19. веку од Првог српског устанка па завршно са првим и другим ратовањем са Турском 1876–1878. године ослобођење крајева Јужног Поморавља, укључиво и Лесковац са његовом околином, представљало је остварење једног дела њене национално-ослободилачке политике. Речено речником тога времена и историјским представама српске повести, Немањина Дубочица, савремени Лесковац и некадашња турска Лесковачка нахија – каза, били су ослобођени од вишевековне турске власти и укључени у састав обновљене српске државбе XIX века. Ослободилачки покрет од 1805. до 1877. снажно потпомогнут од Кнежевине Србије, са 1878. годином добио је свој пуни историјски значај, чије су последице историјски евидентне до ових наших дана.

„Систем окупационе управе у Србији у време Топличког устанка 1917.“ Аутор говори о Србији и њеној подели између Бугарске и Аустро-Угарске 1915. Бугари су сматрали као да су ослобођене западне покрајине – Помправијата, Официјелна Бугарска сматрала да је Србија нестала као држава заувек 1915, да је представљала *res nullius*, а да у запоседнутим крајевима Срба уопште нема. Спровођење денационализације и велика зверства за време Топличког устанка из времена Првог светског рата, Сурдулица из 1915. и Арапова долина из 1917. два су најмрачнији споменици бугарске окупације.

„Јужно Поморавље у историји српског народа у 19. веку (1878).“ У 19. веку, до 1877/78. г. подручје Јужног Поморавља, како је познато, налазило се у саставу Османског царства. Али мање је познато како су историјска збивања на овом подручју утицала на радикалну измену дотадашњих укупних односа између турске управе и српског народа, с једне стране, антитурски ослободилачки покрет становништва нишког, лесковачког, врањског и пиротског краја, на један револуционаран у суштини, у неколико махова, угрозио опстанак турске власти. Буне и устанке аутор је детаљније изнео у својој књизи „Лесковац и лесковачка нахија у 19. веку, 1804 – 1878“.

„Из прошлости наших крајева ослобођених у рату 1877/78. године.“ У децембру 1877. године ондашња Кнежевина Србија је, у савезу са Русијом, објавила да се налази у ратном стању са Турском, те је тиме започео Други српско-турски рат. Циљеви тога рата јасно су били означени у Прокламацији коју је кнез Милан Обреновић дан раније упутио српском народу, јављајући да је српска војска прешла преко турске границе „у име ослобођења своје

појармљене браће, у име независности наше драге отаџбине Србије. Отуда је цео овај рат у нашој историографији, књижевности и журналистици обележен као Рат за слободу и независност”. Затим аутор излаже распоред српске војске и ређа ослобођена места. Поново говори о тешком положају српског народа и буна које је подизао пре ослобођења. На крају, закључује: „Ако се, на крају, баци један, ма и летимичан поглед на прилике и живот људи у јужноморавским крајевима, када се по документима оног времена и по преосталим предањима спозна сва тежина и беда нашег тамошњег становништва до ослобођења, онда се тек сагледава сва величина рата за слободу и независност, и сва племенитост започетог ослободилачког дела. То смо овом приликом хтели нагласити”.

„Хаџи-Анђелко Димитријевић, народни представник села Грделичке клисуре за време Турака“. У Нишу је 1874. године образован комитет „коме је под заклетвом стављено у дужност да енергично, али опрезно ступи у споразум са виђенијим и поузданим људима из околине Ниша, Добрича, Прокупља, Лесковца, Врања, Пирота, Трна, Брезника и још неких других места, за тајно припремање устанка против Турака, када за то буде наступио згодан моменат“. Затим аутор говори о састанцима у Нишу, а Хаџи-Анђелко Димитријевић истицао се још од раније као бранилац народних интереса пред турским властима. О томе је писао и Јован Хаџи Васиљевић. Хаџи-Анђелко „Рупељац”, Грделичанин у ширем значењу појма, био је један од таквих, веома истакнутих и заслужних људи.

„Значај Лесковца у развоју српске државе и друштва Новог века.“ Ако се под Новим веком српске историје, или нововековном историјом Србије, као њен почетак узму крупни догађаји с краја XVII века, имала је значајног удела у њеном обликовању. Тај значај они су задржали за последњих триста година по улози свога становништва не само у збивањима и догађајима од локалне завичајне важности већ и због активног учешћа у свим крупнијим манифестацијама од значаја за целину српског народа. Ниш, Пирот, Лесковац, управо територија између Нишаве и Јужне Мораве, са њиховим гравитационим подручјем, играли су значајну улогу управо због свог геостратешког и економског положаја у овом делу Балкана. Са овог становишта улоге, каже аутор, значаја и доприноса српског народа лесковачког подручја Лесковца као једне од највећих варошица са српским становништвом за последњих сто година турске власти, у укупној српској историји Новог века треба приступити писању једне посебне студије – студије која би, осим национално-политичке прошлости, изнашла и истакла и културолошку основу и тековине цивилизацијског стваралаштва. А њих је, без сумње, било од којих су неке постале и тековина, баштина цивилизације целокупног српског народа.

„Из историје лесковачког краја у другој четвртини XIX века“. Овај рад је објављен, али је допуњен и у њему говори о ослобођењу тзв.

територија Шест нахија, на шта је Србија кнеза Милоша имала право по Акерманској конвенцији 1826, Једренском уговору 1829. и султановом Хатишерифу из 1830. године. Због отпора Турака да изврше своје обавезе, током 1832. и 1833. године избио је народни устанак, најпре у Крушевачкој, Параћинској и Ражањској нахији, а после неколико месеци и у Соко Бањи, Тимочкој и Неготинској крајини са Кључем. Турци су били истерани из тих крајева и у њима је заведена српска власт. Последица тога била је да су укинута феудални односи и да је земља прешла у својину сељака обрађивача. Са националним ослобођењем био је извршен и дубоки социјални преображај. У ослобођеним крајевима сељак је престао да буде бесправна раја.

Нишко-лесковачки крај био је тада оптерећен зулумима и убиствима већег броја не само народних првака већ и обичних сељака. Гилханским хатишерифом у Турској је био укинут феудализам и институција спахија, али се положај сељака није поправио. Десетак је остао и даље. Даље се истиче да је положај био веома тежак, да је у лесковачком и власотиначком крају и Пољаници постојала завереничка организација и наводе се чланови те организације. Говори се о њиховој делатности, али све постигнуте устанке турска власт је гушила на најсвирепији начин. На крају, аутор истиче да за сазнавање о учешћу и делу појединих људи из Лесковачке нахије можда није без значаја поменути и то да је Сима Михаиловић у време устанка 1841. године био писар код Станка бојације, да се потом преселио у Крушевац, па у Алексинац, где је, заједно са Томом Костићем, одржавао везе са Станком Атанацковићем и са другим Лесковчанима и Власотинчанима итд.

„Откуп вакуфских имања у Лесковцу после ослобођења 1878. године“. У другој половини XIX века муслиманско становништво у Лесковцу сачињавало је приличан проценат укупне популације. По статистичким подацима турског Војног министарства, на почетку 1870-их у Лесковцу је живело укупно 13.445 мушких лица обеју конфесионалности – хришћанске и муслиманске, и то у две и по хиљаде српских и хиљаду муслиманско – турских кућа. Иако је бројно слабије од српских породица (однос је био 2,5:1), турско становништво је, једним делом, било знатно имућније и економски јаче од српског.

Питање муслиманских вакуфских добара у Лесковцу почело се пред српским властима разматрати још током лета и друге половине 1878. године.

Убрзо после ослобођења турско становништво, сем неколико породица, иселило се потпуно из Лесковца. Правно-имовински односи, уколико су се тицали турског власништва у вароши Лесковцу, били су углавном повољно решени, откупом или издавањем под кирију. Аутор наводи и нека документа која то потврђују.

„Добровољци и народни устаници у Другом српско-турском рату 1877/78. године“. У ратовима које је водила Србија са Турском 1876. и 1877/78. године, у саставу српске војске борили су се и добровољци, а исто тако и народни устаници из пограничних крајева у Турској. Њихов број и ратовање са Турцима нису били мали ни неважни, како у политичкој тако и у војној историји ова два српско-турска рата.

После ослобођења Цариброда и Драгомана, српска војска је запосела и Гински кланац и Сливницу, где су се сусрели са руском коњицом која је долазила из правца Софије. Због повољно измењене ратне ситуације, главнина српске војске отишла је под опкољени Ниш да тамо приведе крају капитулацију Турака.

У тронедељним борбама и напредовању, од старе српско-турске границе па преко Беле Паланке и Пирота, до Драгомана, Сливнице и Радомира, добровољци су имали знатне губитке и те губитке аутор поименично износи за све време борбе где су добровољци учествовали. Добровољци су ратовали махом у извидници, у авангарди наступајуће српске војске. Аутор у раду наводи борбе и имена погинулих добровољаца у тим борбама.

„Друштвено-економске и политичке прилике у лесковачком крају пред ослобођење од Турака 1877. године“. У периоду пред Први и Други српско-турски рат 1876. и 1877/78. погоршање економског и друштвеног положаја осетило се са посебном тежином. Објава рата Турској примљена је у целом српском народу са великим надама, али и великим стрепњама за случај неуспеха. Од овог рата нарочито су много очекивали Срби у Турској чији је правни, друштвени и економски положај био веома угрожен због, великим делом, верског карактера руско-турског рата. Ослобођење крајева данашње југоисточне Србије било је резултат српско-турског рата 1877/78. године и успеха српске војске. Четири ослобођена округа ушла су у састав тадашње Кнежевине Србије и делила њену потоњу судбину, како у политичком тако и у друштвеном, економском, културном и националном погледу.

„Из прошлости народа околине манастира Прохора Пчињског у време Другог српско-турског рата 1878. године“. После ослобођења Врања 19/31. јануара 1878. године пред ослободилачком српском војском стајала су два отворена правца у њеном наступању: један ка југу, у правцу Скопља и Овчег поља, и други ка југозападу правцем на Ѓњилане и ка Косову. Оба правца су била веома значајна, и са војно-стратешког и са национално-политичког гледишта.

За приказ опште ситуације у тим крајевима, посебно за живот народни у овом тешком времену, нема бољег сведочења него што су то документи савременика. Од два архивска документа које аутор прилаже, први је службени извештај начелника Врховне команде генерала Косте Протића од 20. јануара, а други народна представка из дванаест пчињских села.

У раду „**Из прошлости наших крајева ослобођених у рату 1877/78. године**” аутор говори о ослободилачким ратовима Србије и истиче: „У децембру 1877. године, ондашња Кнежевина Србија је, у савезу са Русијом, објавила да се налази у ратном стању са Турском, те је тиме започео Други српско-турски рат. Циљеви тога рата јасно су били означени у Прокламацији коју је кнез Милан Обреновић, дан раније, упутио српском народу, јављајући да је српска војска прешла преко турске границе „у име ослобођења своје подјармљене браће, у име независности наше драге отаџбине Србије”. Отуда је цео овај рат у нашој историографији, књижевности и журналистици обележен као “РАТ ЗА СЛОБОДУ И НЕЗАВИСНОСТ.”

Циљеви рата, каже аутор, које је овај рат поставио пред себе нису сасвим остварени, али су резултати постигнути онда били од не малог значаја не само за потоњи развитак Србије као државе и српског народа у њој, него и свих народа Јужних Словена. Затим, набраја ослобођене крајеве и истиче јунаштво и самопрегоревање наших војника као ванредне примере испуњавања војничких дужности и свесног патриотизма. Нарочито је при том била наглашена успомена на пале војнике који су „жртвовали живот свој за ослобођење своје браће и независност своје отаџбине”. Потом говори о положају народа од краја 18. века у Турској, појави крцалија и њиховим пљачкама нашег народа, бунама и устанцима, насиљу над женама. Ако се на крају, каже аутор, баци ма и летимичан поглед на прилике и живот људи у јужноморавским крајевима, када се по документима оног времена и по преосталим предањима спозна сва тежина и беда нашег тамошњег становништва до ослобођења, онда се тек сагледава сва величина рата за слободу и независност, и сва плементост започетог ослободилачког дела. То смо овом приликом хтели нагласити.

Веома је значајно предавање „**Други српски устанак 1815. године и његов значај**” у коме аутор даје неколико карактеристичних података о томе како је живео српски народ под турском влашћу пре избијања Другог српског устанка 1815. године, и то стога да би се уочио контраст према ономе што се постигло на ослобођеном делу Србије успешног решења Другог устанка; који износи најважнија постигнућа кнез- Милошеве владавине после 1815. године па до 1839. године. То не само зато да би се приказале позитивне последице Другог српског устанка, као борбе не само за слободу и достојанство српског народа, већ и да би се видело како је слобода утицала на размах креативних снага; и треће, да се покаже, на основу критичких историјских извора, да су Лесковчани учествовали у Другом српском устанку. Овом приликом аутор је поводом 175. годишњице Другог српског устанка покушао да да кратак помен везаности лесковачког краја и његових водећих људи са вођама српске револуције 1804-1815. године и сопственим уделом у њеним историјским збивањима.

Сам наслов чланка „**Значај устанка 1841. године за ослободилачки покрет Срба у Турској**” говори о појави народног бунта (како се у почетку узимало) која није много изненадила Порту, пошто такви или слични устанци нису били ретки у Турској. Међутим, репресивна средства масовно примењивана приликом угушивања устанка изазвала су велику реакцију пре свега у суседним земљама: Србији, Аустрији, Влашкој и Русији. Српска средства обавештавања о збивањима у Турској била су онај информативни фактор, пун илустративних примера тешких народних страдања и детаља најневероватније свирепости, који су – проверавани и допуњавани од конзула великих сила у Београду – изазвали не само неуобичајено интересовање за збивања међу турским поданицима на устаничкој територији већ су их подстакли на неке дипломатске мере са циљем да се устаници, односно хришћанска раја у устаничким крајевима, узму у бољу заштиту од стране органа централне власти.

Академик Владимир Стојанчевић цео свој историјски опус посветио је српском народу. Поред многобројних капиталних дела, у својим чланцима обрађивао је активности Срба у другим крајевима. Један од таквих запажен је и чланак „**Пребацивање Василија Трбића са Солунског фронта у Азот и Пореч у лето 1916. године**” у коме је истакао да се у српској историографији скоро ништа не зна о једном значајном подвигу који је, по задатку Српске врховне команде, пре избијања Топличког устанка, извршио у окупираној Србији некадашњи четнички војвода Василије Трбић. Појава Трбића у позадини бугарске војске била је велико изненађење и бугарска војска и полиција су имале задатак да ухвате Трбића, али у томе нису успели.

У Поречу је Трбић провео извесно време, обишавши више села, и био задовољан стањем борбене српске народне свести у становништву. Није имао потребе да се ту дуго задржава, па је најпре прешао опет у велешки, а затим и у пиротски срез.

„**Значај Лесковца у развоју српске државе и друштва Новог века**“. Лесковачки кнез Момир и војвода Стреља Петровић су и у симболичном и у реалном смислу представљали – у маси покренутог становништва против Турака – носиоце идеје слободе и ослобођења. И та идеја подразумевала је не само престанак турске политичке власти и њених пореских установа у српском народу јужноморавског подручја већ и психолошку и моралну основу и подстрек и за културни преображај.

Са овог становишта улоге, значаја и доприноса српског народа лесковачког подручја и Лесковца као једне од највећих вароши са српским становништвом за последњих сто година – у укупној српској историји Новог века требало би приступити писању једне посебне студије – студије која би, осим национално-политичке прошлости, изнашла и истакла и културолошку основу и тековине цивилизацијског стваралаштва. А њих је,

без сумње, било од којих су неке постале тековине, баштина цивилизације целокупног српског народа.

„Да ли су Лесковац и Ниш – вароши били ослобођени у Првом српском устанку?“ У овом напису приказани су, у најопштијим цртама, догађаји који су били уско повезани са ослобођењем Лесковца и Ниша, а да при том нису изнети детаљи из историје тога времена и тих збивања. Биће потребно – не само за потребе завичајне историје – вратити се поново на њих и приказати шире прилике и збивања који су довели, ма и привремено, до њиховог ослобођења од турске власти.

„Опште прилике у окупираној Србији и принципи окупационе политике“. Говорити о становништву Србије у време Првог светског рата и окупације 1914-1918. године сложена је и деликатна тема која је, сагледавајући проблем у целини, задирала у готово све стране народног живота.

У мноштву репресивних мера против живота и здравља српског становништва у обема зонама, била су вршена и јавна вешања и шибања људи, као један посебан вид егзекуције и начин вршења психичког притиска. Циљ је био – драстично смањење популације, нарушавање здравствених прилика, повећање инвалидности, морална деградација, стварање социјалне пометње и погружености ради стварања услова за формирање једног ропског и беспомоћног менталитета.

„Учешће села Лесковачке казе у ослобађању 1877-78. године“. Учешће села Лесковачке казе било је од значаја за укупан исход Другог српско-турског рата, а свакако представља и не мање важан сегмент за потпуно конципирање војне историје овог рата, који је довео до ослобођења скоро целог слива Јужне Мораве и територије данашње југоисточне Србије.

„Научна путовања Видосаве Стојанчевић“. Видосава је свој обиман итинерар истраживачког рада у етнолошком проучавању српског народа урадила по службеној дужности, обишавши тако добру половину Србије са Метохијом, али делимично и неке друге области, као Банат (Пелез, Зрењанин, Арадац, Падину, Орловат, нека села око Алибунара) и Бачку (подручје Тополе, Петровца, Новог Сада). Започела је са југом и истоком Србије и завршила њеним западним крајевима. Београду је, такође, посветила неколико радова и била сарадник на његовој тротомној историји. На своју велику жалост, а то је чешће истицала, нису јој дали службену могућност да истражи и своју завичајну Шумадију, тако да јој је централни део Србије остао (са једним објављеним радом о ношњи у Шумадијској Колубари) празнина у етнолошком истраживању Србије.

„После четрдесет година“. У концепцији уређивања и издавања Лесковачког зборника дошли су до изражаја ови моменти: научни карактер Зборника; обухватна истраживачка проблематика, првенствено са тематским

садржајима; примена критичког истраживачког метода (одстрањивањем публицистичких облика писања и псеудонаучних „теоретских” и „методолошких” примена); сарадња научних кадрова из Београда (САНУ, Универзитет и др.); посредством Музеја коришћење других облика у организовању научно-истраживачког рада.

Зборник се држао ових основних начела и успео да их највећим делом оживотвори у својој уредничко-издавачкој пракси.

Редакција је ту показала ширину погледа и исправност схватања о потреби са стране – што се показало да је било од великог значаја за квалитетан и разноврстан изглед Зборника – и што је још важније, за његово континуирано и правовремено излагање. (Писац ових редова, као један од првих и сталних сарадника у Зборнику, сигурно је, не би био тако истрајан у свом стваралаштву, а такође и у бављењу „лесковачком” проблематиком, да није био подстицан најљубазнијим и веома пријатељским позивима Уредништва, а пре свега његовог главног уредника и директора Музеја, Хранислава Ракића.

Обележавајући 40 година излагања Лесковачког зборника, ја осећам пријатну дужност да још једном истакнем његов велики двоструки значај за националну културу и за научну историографију. Четрдесет великих томова су речито сведочанство. Данас, без многих прилога из Зборника, немогуће је писати о многим питањима уопште из наше укупне народне и националне прошлости. Велика заслуга – вредна сваког признања – у овом погледу припада свакако управама Музеја и уредништвима Зборника, а посебно вишедеценијском и главном уреднику, Храниславу Ракићу.

Мој прилог уз 40. број Лесковачког зборника само је мали и непотпуни део мојих сећања, уз то концентрисаних на само један део оних великих прегнућа и делатност Народног музеја, односно његовог годишњака, Лесковачког зборника.

„Моја сећања о проти Драгутину Ђорђевићу“. Прота Драгутин Ђорђевић је веома заслужна личност за проучавање народног живота, народне културе и црквено-историјских споменика, посебно црквено-верске традиције. Иако без стручне спреме, прота Драгутин Ђорђевић својим задивљујућим интересовањем за науку, научне проблеме и научну методологију, огромним уложеним трудом и великом истрајношћу за ширим научним сазнањима, стекао је угледан реноме доброг, поузданог и драгоценог делатника и познаваоца, пре свега, на пољу етнографске проблематике лесковачког краја, затим црквене историје и народне историјске традиције. У томе се показао као велики зналац и стваралац високог ранга. Задржао сам га у пријатном сећању и са дужним поштовањем за његов обиман и драгоцен допринос познавању српског народа лесковачког, односно јужноморавског простора.

„Стање цивилизације у Лесковцу у XIX веку“. Овај мој кратак осврт на прошлост Лесковца и његову политичку и културно-цивилизацијску сферу живота писан је и са побудом да се у млађим генерацијама лесковачких интелектуалаца чија је професија културно-просветни, књижевни и научни позив позабаве далеко шире и темељније прошлошћу свога завичаја, користећи сећања, успомене и предања својих предака који су живели у време непосредно пре и после ослобођења од вековне турске власти. Ја у томе видим, осим чисто научних потреба, и њихов дуг и људску (хуману) обавезу према својим прецима који су, чувајући успомене из прошлости, спремали себи бољу будућност и у национално-политичком и у цивилизацијском погледу. Треба тековине цивилизацијских настојања старе лесковачке прошлости сачувати од заборавља и научним методом унети у баштину српске културе ранијих векова.

„Српска историографија у проучавањима југоисточне Србије од ослобођења до почетка XX века“. За историјску науку о прошлости југоисточне Србије од значаја је то што је заступљена у више области научног интересовања. Приметан је већи број писаца који су давали своје прилоге из политичке, привредне, антропогеографске и културне прошлости. Тако је запажено више радова о догађајима и личностима, домаћим људима, учесницима у Првом српском устанку и ослободилачкој борби против Турака. Помиње многе који су писали о југоисточној Србији и на крају закључује: „Научно-истраживачка делатност на проучавању југоисточне Србије, после великог интелектуалног професионалног ангажовања, била је доведена у питање, да се тако настави и даље, због крупних политичких догађаја у којима се нашла Србија услед Царинског рата и анексије Босне и Херцеговине”.

„Из преписке адвоката Јована Јовановића и универзитетског професора Јована Трифуноског“. Смисао и садржај ове преписке, каже академик Владимир Стојанчевић, колегијално је обавештавање о монографијама које је Јован Јовановић писао, а за које је професор Ј. Трифуноски показивао велико интересовање. Из писама се види како је Ј. Јовановић захваљивао професору Трифуноску за његове методолошке и библиографске сугестије и податке као искусном и плодном истраживачу бројних крајева Македоније са географским и антропогеографским садржајем. Из преписке се види и то да је проф. Трифуноски подржавао напоре Јовановића одајући му похвалу за његове већ постигнуте почетне истраживачке резултате.

Из преписке Јовановићеве са проф. Трифуноску академик Владимир Стојанчевић каже: „Види се да су обојица јако увежбали и ценили рад и издавачку делатност Народног музеја у Лесковцу, а посебно његових службеника (Јовановић посебно помиње г-ђу Костић и режисера Драгана).

О директору Музеја Храниславу Ракићу говори се као о веома заслужном за рад Музеја, као и организацију научних скупова и музејских изложби. Веома је ценио Ракићево залагање да се одржи научни скуп поводом годишњице ослобођења Лесковца (и читаве југоисточне Србије) као најзначајнијег догађаја у нововековној историји Лесковца. У овом смислу Јовановић пише Трифуноском како је директор Хранислав Ракић учинио много напора да за то добије одобрење (због деликатности проблема југословенско-бугарских односа око последица „фамозног” Санстефанског уговора пре Берлинског конгреса марта 1878. године) од надлежних власти, као и то да је успео да за овај скуп обезбеди велики број референата. Академик Стојанчевић истиче: „Мој закључак је – да су оба у преписци Трифуноски и Јовановић – извршили део своје дужности лесковачком крају. Садашња генерација има часну улогу и моралну обавезу да настави да иде њиховим научно-истраживачким путем. А Лесковчанин Јован Јовановић, марљиви и предани сарадник лесковачког Народног музеја, заслужио је, ма и посмртно, да му у једној књизи издају заједно све четири монографије о којима је било речи у овој преписци – тако је бар моје мишљење – редовног члана САНУ и преко 40 година сарадника Народног музеја у Лесковцу и Лесковачког зборника 1961-2003. и даље.

„Лесковачки кнез Момир Стојановић и Лесковчани у Првом српском устанку“. Лесковац са својим гравитационим подручјем, Лесковачком казом, дао је у Првом српском устанку већи број знаменитих људи, чак блиских Карађорђу и осталим предводницима устанка у Србији 1804-1813. године, затим и у Другом српском устанку под кнезом Милошем 1815. године. Рад је посвећен Момиру Стојановићу, али и његовом односу према Стрељи Петровићу. У закључку аутор каже: „У Србији Првог српског устанка пребегли Лесковчани били су заступљени својим главним представницима – кнезом Момиром за цивилне послове и војводом Стрељом Петровићем за војне обавезе. Они су били заступљени и у врховним установама Србије приликом консултовања за сва питања из животних потреба пресељеног народа и његовог учешћа у одбрани устаничке Србије. Детаљи из животне проблематике Лесковчана, као и основни подаци и биографије кнеза Момира изнети су у овом раду”.

„IN MEMORIAM, Борислава Лилић (1946-2010)“. Аутор даје њену биографију и њен допринос у историјској науци. Наводи њена дела и на основу њих проф. др Борислава Лилић била је запажена као велики познавалац не само прошлости новоослобођених крајева у рату са Турском 1877/78. већ и изван њих, а посебно због читавог низа радова из политичке, друштвене и црквене историје Србије. На крају, академик Стојанчевић закључује: „Нама, који смо остали иза ње, имајући у виду све што је урадила за добробит свога народа и своје земље на пољу историјске науке, и у

своме животу, не остаје ништа друго до да је се сећамо, да се поклонимо њеним сенима и да са болом кажемо – била је велика личност достојна сваке хвале и поштовања. А њена дела остају у баштини српске историјске науке и културе српског народа”.

„Једна ретка књига штампана у Лесковцу крајем 19. века“. Под горњим насловом 1898. године штампана је у Лесковцу једна невелика књига под насловом „Познавање домовине с нарочитим погледом на читање карата”, чији је аутор био врањски учитељ Крста Јонић, а обим књиге износио је 66 страна. Књига је штампана у својевремено познатој штампарији Ж. Д. Обреновића. Како се из наслова види, припада жанру географске литературе, као школски приручник – упутство учитељима при извођењу наставе из географије, и закључује: „При писању ове своје књиге њен аутор Крста Јонић, врањски учитељ, користио се неким делима немачких педагога и психолога писаца, као водећим стручњацима – педагозима свога времена. Било би то и част савременој генерацији водећих личности јавног мњења, као и угледу града као једном од пионира нове српске просвете и културе у новоослобођеним крајевима од вековне турске власти, да приреди ново издање ове књиге”.

„УВОДНА РЕЧ“. Срдачно позван и дубоко почашћен, каже академик Владимир Стојанчевић, да као „првобројац” сарадник од почетка појаве Лесковачког зборника напишем уводну реч о његовој педесетогодишњици, поздрављајући његове сараднике и све друге присутне, износим своје утиске и мишљење о овом великом постигнућу Народног музеја у Лесковцу.

Лесковачки зборник са својим 50-им бројем излажења, који нам у овом часу презентује Народни музеј у Лесковцу, означава заиста јубилеј од посебне важности и значаја не само за овај град већ далеко дубље и шире.

Академик Владимир Стојанчевић износи неколико запажања о Лесковачком зборнику кроз 50 година његовог стваралаштва: „Почело се са скромним материјалним, финансијским, логистичким и кадровским капацитетом, али са јасним и уверљивим сазнањем о концепцији и садржају издавања Зборника. А то је значило, и одређивало, правац и програм окупљања сарадника на његовој реализацији. И, да одмах истакнем, све је било добро промишљено и радно организовано. Чак и преко сваког очекивања, отпочело се се крупним и запаженим успесима. Музеј је добио репрезентативну зграду, а са њом, каква случајност, или спонтани императив стваралачког инстинкта Лесковчана (кроз векове и историју) и новог директора, предузетног и инвентивног активно-упорног и широких видика и погледа на свој завичај, заједно са својим сарадницима, да научно истражи и проучи, али и као део шире друштвене и националне средине српског народа. Да одмах будем јасан и децидентан: Хранислав Ракић, нови директор и иницијатор за покретање Лесковачког зборника, заорао је нову бразду у свеукупној

делатности поверене му установе, коју ће његови наследници са успехом наставити. У погледу на правац и оријентацију научне делатности Зборника, заобишавши идеолошко-политички догматизам о схватању научног рада и науке, брзо је окупио знатан број сарадника из разних научних области и уже професионалности – ударио је, засновао темеље на којима је почео да излази Лесковачки зборник.

Педесет бројева Лесковачког зборника јесу резултати таквог рада његових свих сарадника, ових живих присутних, и оних покојника којих више нема међу нама.”

„Незавршени планови око изградње трансверзалне железничке мреже око Лесковца с почетка 20. века“. Рад је рађен према брошури инж. Пере Миленковића: Железнице у округу Врањском, Врање 1926. стр. 59. Одавно је познато да је Лесковац са својом широм околином спадао у привредно-економском погледу у најбогатије пределе Србије. Аутор сматра да се то нарочито осетило после изградње пруге Скопље–Ниш који је добио везу која га је спајала са међународном пружном комуникацијом Београд–Солун и даље. Да би се овај рејон још више развијао аутор је предложио да у току двеју река у Мораву – Ветернице и Јабланице и плодних долина река: Власине, Ветернице, Јабланице и Пусте Реке, у центру на раскрсници путева за вароши: Ниш, Пирот, Бабушница, Власотинце, Врање, Прокупље, остао је без чвршће и непосредније везе са њиховим природним залеђем, односно потребом да се све те територије повежу железничком пругом. Изградња пруге Пирот–Бабушница –Власотинце –Лесковац–Лебане, иако је донета одлука да се ова пруга изгради, то се није десило због балканских ратова и Првог светског рата. Она се означавала као локалног значаја иако је пресецала три нормалне пруге. Било је и других предлога и релација, али разговори и преговори су остали без резултата услед економске кризе и других неусаглашених програма у држави СХС. Тако је Лесковац остао без нове железничке пруге и није био у могућности да повеже своје гравитационо подручје.

„Ослобођење Метохије 1912. године“. Велики ослободилачки рат са Турском 1912. године заједно са Црном Гором, Бугарском и Грчком представљао је догађај од највећег значаја укупне како балканске тако и европске историје, истиче академик Владимир Стојанчевић. Потом говори о борбама и успесима савезничких армија, али на крају се испоставило једно питање посебно за Метохију – да ли да се њене среске вароши Призрен, Ђаковица и Пећ са својим административним подручјем оставе Србији или да се припоје новопланираној Албанији, као држави арбанашког народа. Нарочито на овоме је инсистирала Аустро-Угарска, а противна била Русија, поред осталих разлога, као о извршеном ослободилачком делу од стране Србије као несумњивог носиоца европских цивилизацијских стандарда

насупротив перманентно хаотичном стању турске управе и њених државних установа. Оваквој констелацији схватања био је проблем српске аспирације о изласку Србије на Јадранско море, чему се Аустро-Угарска противила, па је чак била спремна уз прећутну делатност да објави Србији рат. Ова ситуација је коначно била решена на конференцији мира у Лондону 1913. године. Резултати су останак Метохије у поседу Србије и Црне Горе са демаркационом линијом на Белом Дриму. Овај апсурд о подели Метохије остао је на снази до стварања државе Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године.

„Холанђанин, доктор Ариус ван Тиенховен у санитетској служби у Србији 1914. и 1915. године“. У плејади заслужних странаца у санитетској служби који су се у време Првог светског рата, нарочито у 1914. и 1915. години, нашли на непроцењивој услузи Србији и српском народу, посебну улогу имао је Холанђанин, доктор Ариус ван Тиенховен, хирург по ужој специјалности. Била је то личност из једне неутралне земље, која је, вокацијом свога позива, одмах на почетку рата дошла у Србију да послужи високим циљевима хуманости и одбране немоћних, и на крају академик Владимир Стојанчевић закључује: „Заиста, и као лекар спонтани добровољац у Српском ратном санитету, и као човек, др Ариус ван Тиенховен, у тешким годинама страшног вртлога Првог светског рата, поступио је онако како га је одгајила демократична средина његове родне Холандије... Да, Тиенховен зато спада у великане странце који су задужили српски народ и који зато припадају и српској историји, у првом реду историји Српског ратног санитета”.

„Српска војска и бежанија кроз Албанију и на Крфу“. Академик Владимир Стојанчевић је анализирао ратни запис Сретена Динића под насловом „Српска војска и бежанија кроз Албанију и на Крфу”. Путопис који представља је изузетно дело ратно-избегличке књижевности. Сретен Динић описује сопствене доживљаје и импресије о избегличком путу српске војске и српског народа преко Албаније и на Крфу 1915/16. године. Путопис је намењен будућим генерацијама које нису биле савременици великих и страшних догађаја приликом повлачења, да виде како се стицала слобода и чувала држава Србија. И на крају академик Стојанчевић каже да истакнемо још једном велики допринос наведеног путописног дела Сретена Динића о једном значајном периоду српске прошлости чија се стогодишњица пада управо у овој 2015. години.

„О једној заборављеној а сугестивно корисној књизи за народно просвећивање објављеној пре деведесетак година“. Сретен Динић, школски надзорник, у својим написима и објављеним делима увек је настојао да укаже на важност правилног односа појединаца према моралу и друштвеној заједници. Давне 1923. године појавила се својевремено јако позната у широј јавности у то време, књига школског надзорника Сретена

Динића о проблему народног просвећивања: Чаршија и култура, састављена од седам чланака и три прилога. Проблем о коме се расправљало у овој књизи имао је начелни карактер једне етно-социолошке анализе просветно-образовног стања и друштвеног понашања наше сељачке патријархалне културе средине, у сусретима са новонасталим облицима послератног друштвеног живота наших паланки (варошица) и њених истакнутих представника названих ћифтама.

И на крају чланка академик Владимир Стојанчевић каже: „Лично сматрам да је крајње време да лесковачки научни кадрови узму на себе обавезу да темељно истраже и прикажу целокупни рад овог великог просветитеља – школског надзорника лесковачко-власотиначког подручја”.

У Лесковачком зборнику, X, 1970. објављен је „Пројекат библиотека и историје Лесковца”. Пројекат је урадила Редакција у саставу Хранислав Ракић, директор Народног музеја у Лесковцу и председник Одбора др Владимир Стојанчевић, виши научни сарадник Историјског института САНУ, Драгутин Ђорђевић, сарадник Народног музеја у Лесковцу, и Николај Тимченко, новинар, и саставила нацрт плана издавања грађе и студијске литературе, и тим поводом је организовала 19. децембра 1970. године научни састанак на коме је, у присуству већег броја сарадника Музеја, вођена дискусија о делатностима Музеја и концепцијама будуће издавачке делатности и Историје Лесковца. Међутим, Историја Лесковца није могла да буде остварена, али је прихваћен алтернативни концепт који је предложио др Владимир Стојанчевић, а он се састоји кроз монографске приказе, али и целовите, комплетне и научно фундиране на резултатима појединих од дисциплина које су прихватљиве и то би омогућило на једном ширем плану писање једне историје Лесковца. На основу истражене и објављене грађе написана је Историја Лесковца, аутора др Живана Стојковића, др Слободанке Стојичић и Хранислава Ракића.

У просторијама Народног музеја 18. октобра 1995. године одржан је разговор на тему Културно-историјска баштина и даљи правци истраживања. Било је доста дискутаната, а разговор је водио академик Владимир Стојанчевић.

Поводом пензионисања директора Народног музеја у Лесковцу 18. новембра 1993. године одржан је састанак на коме се говорило о раду и научном стваралаштву Хранислава Ракића. На скупу је говорило 19 учесника, међу којима је био и академик Владимир Стојанчевић који је, поред осталог, рекао: „Више него тродеценијска активност Хранислава Ракића у Народног музеју сама за себе представља историју једног живота, посвећеног раду и стварању... без икаквог претеривања казано – бивао је, и заиста увек био Хранислав Ракић, човек изузетне способности, невероватне радљивости и истрајавања на започетим пословима Музеја. Историچار по

образовању, личност веома иницијативна и предусретљива и комуникативна, Хранислав Ракић, истрајан у сваком започетом послу – чак и у приликама тешкоћа разне врсте – зрачио је својим великим стваралачким оптимизмом, постојаношћу уверења, чврстом одлучношћу да истраје – особинама и одликама тако типично за српског човека јужноморавског гравитационог подручја – да се стицао утисак о сигурном успеху предузетих појава – и заиста, било је пријатно бити сарадник Народног музеја у Лесковцу и блиски познаник његовог – рекли бисмо изузетног за наше прилике – директора Хранислава Ракића..

Summary

Hranislav Rakić

ACADEMIC VLADIMIR STOJANCEVIC, EXHIBITION CO- OPERATOR OF LESKOVAC CHAMBER AND NATIONAL MUSEUM

In all papers published in the Leskovac collection, Academician Vladimir Stojančević always put the Serbian people and the Serbian space in the spotlight. This is well seen in other scientific articles and books published by him. Scientific papers published in the Leskovac collection show very well the position rather in the Ottoman Empire and very graphically depicts the participation of the Serbian people against the Turkish administration in rebellions and insurrections. It shows the socio-political position of the Serbian people from this area under Turkish administration. In some papers, he mentioned the contribution of the people of Leskovac who dealt with the history of the Serbian people in the 19th century. From his discussions, articles and books one can really have a comprehensive overview of the history of the Serbian people in the Leskovac region in the 19th century.